

Стовбур Л. М., к.філол.н., доцент (Запорізький національний університет)

СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В ПОВІСТІ УЛАСА САМЧУКА «МАРІЯ»

Анотація. У статті досліджено відокремлені другорядні члени речення як потужний стилістичний засіб, використаний у повісті У. Самчука «Марія». На виразному ілюстративному матеріалі розглянуто чинники й умови, що сприяють відокремленню другорядних членів речення, а також способи його реалізації.

Ключові слова: Улас Самчук, повість «Марія», стилістичний аналіз тексту, відокремлені члени речення.

Аннотация. В статье исследованы обособленные второстепенные члены предложения как мощный стилистический прием, использованный в повести У. Самчука «Мария». На выразительном иллюстративном материале рассмотрены факторы и условия, которые способствуют обособлению второстепенных членов предложения, а также способы его реализации.

Ключевые слова: Улас Самчук, повесть «Мария», стилистический анализ текста, обособленные члены предложения.

Annotation. The article deals with unattached subordinate parts of the sentence as a powerful stylistic tool used in the short novel «Maria» by Ulas Samchuk. The factors and conditions that contribute to dangling of subordinate parts of sentence and the ways of its implementation are examined at expressive illustrative material.

Key words: Ulas Samchuk, short novel «Maria», stylistic analysis of the text, unattached subordinate parts of sentence.

Персонализованим відокремленим членам речення став О. Пешковський, який розглядав їх у плані ритмомелодики [1]. О. Потебня охарактеризував відокремлену прикладку як відносно самостійний атрибут, «більш предикативний порівняно з власне означенням» [2]. А статус відокремленого дієприслівника О. Шахматов визначав як «другорядний присудок» [4]. Тим часом відокремлені члени речення, уплетені в тканину художнього твору, є багатим матеріалом для їх дослідження в лінгвостилістичному аспекті.

Таким твором, об'єктом вивчення для нашої розвідки, стала повість Уласа Самчука «Марія» – перший в українській літературі художній твір про примусову колективізацію, так зване розкуркулення справжніх господарів, трудівників-хліборобів, про голодомор тридцять третього року.

Подихом біблійних героїнь віє від цього пекучого твору, що написаний у високому стилі хроніки життя жінки-селянки, яка мимохіть підноситься до символу України.

Метою нашої статті є дослідження відокремлених другорядних членів речення, використаних У. Самчуком у повісті «Марія».

У повісті Уласа Самчука «Марія» міститься багато відокремлених членів речення, що несуть потужне стилістичне навантаження, посилюючи та увиразнюючи семантико-синтаксичне значення того чи того члена речення.

Найбільший масив таких відокремлень складають непоширені і поширені узгоджені й неузгоджені означення, які у реченні виділяються зі смислового боку та інтонаційно. Відокремлення означень, як показує зафіксований матеріал, залежить від кількох чинників: від категорійних властивостей означуваних слів і означень, від ступеня конкретності означень, від їхньої позиції щодо означуваного слова тощо. Означуваними словами найчастіше є іменники та займенники, наприклад: *Марія, підтикана і боса, з дитиною на руках показує свої покої* [3, с. 62]; *Скільки у неї, бідної, праці* [3, с. 49]; *Зайві ви тепер, спокійні, терпеливі, з воєнними таврами сотворіння* [3, с. 87].

Аналіз дібраного фактажу показав, що найчастіше відокремлюються узгоджені означення у таких випадках:

1. Постпозитивні означення, виражені одиничними прикметниками, дієприкметниками у поєднанні з дієприкметниковим зворотом, якщо вони стоять безпосередньо після означуваного слова, наприклад: *Ви жили у цьому краю, бачили його широкі простори, бачили небо, **налийте теплом, налите барвами**, яких ніде більше нема* [3, с. 119]; *Гнат мовчки сидить, і в душі його воскресають мертві з гробів, встають з домовини люди, **далекі, забуті, розкидані по всій землі*** [3, с. 128]; *У церкві повно хліба, зібраного, **зсипаного, вичавленого з земної утроби, вирваного з кулака-селяка, видушеного з живота ридаючої дитини*** [3, с. 116]. В останньому реченні за допомогою відокремлених постпозитивних означень автор створює страшний градаційний ряд, який передає всі жахіття штучного голодомору.

2. Постпозитивні непоширені означення (два і більше), які залежать від члена речення, вираженого іменником чи займенником, наприклад: *Зліва, коло колони, перед великим образом припала до кам'яних плит Марія, її ридання, **уривні і різкі**, торкають інших матерів христолюбних воїнів* [3, с. 82]. Інколи, задля більшого увиразнення означуваного слова, письменник застосовує авторську пунктуацію, виділяючи відокремлені компоненти не комами, а тире. Наприклад: *На обличчях спокій, видно сяйво щастя – **короткого і проходячого**, але все-таки щастя* [3, с. 59]; *Тридцять днів гаснула сама Марія – **покинута, одинока*** [3, с. 130]; *У Гната навіть лишилася Біблія. Он лежить вона на полиці – **товста, обмазана брудом і розбита*** [3, с. 118].

3. Постпозитивне означення, виражене одиничними прикметниками чи дієприкметниками або зворотами, якщо вони стосуються особового займенника:

Порожнеча і павутиння на тому місці, де стояла вона, велика і усміхнена Мати [3, с. 51]; *Обхопили його, незламного велетня, клали на землю, топталися по загартованому шорсткому лиці, крутили назад мозольні руки ...* [3, с. 108].

4. Постпозитивні означення, що носять уточнювальний характер: *Пізно уночі майже непритомного, витіклого кров'ю, привезли Гната додому* [3, с. 47]; *Вступила, чуєте, аж у тому, другому, льошку раптом переді мною мигнув Демко* [3, с. 83].

5. Постпозитивне означення, якщо перед пояснюваним іменником уже є інше означення, наприклад: *Невеличкий сучкуватий дядько, з хитрими малоросійськими очима і з обтяженими на правій руці пальцями, цілий день вовтузиться коло будови спільного барака ...* [3, с. 109]. Як бачимо, подібні конструкції, не обтяжуючи формально речення, надають йому певної стилістичної забарвленості, у нашому випадку – негативної.

Неузгоджені означення відокремлюються, коли вони вживаються поряд з узгодженими, наприклад: *Біжить, рве і по короткому часі, вимита, вичепурена, у найновішій шелестючій спідниці, з хустиною в руці настопикача біжить Марія на вечірню* [3, с. 14].

Особливо великі виразові можливості в романі мають відокремлені прикладки. Автор вживає їх у зв'язку з потребами більш стислою і компактного висловлення, яке характеризується чітким розмежуванням головних і другорядних думок. Відокремлення дає можливість у лаконічній формі навести додаткові відомості: «...земля мусить належати нам! Чуєте? Нам, селянам, тим, що на ній працюють!» [3, с. 85]; «... Заступи, Мати Свята, нас, всіх матерів, перед найвищою силою» [3, с. 103]. Від пояснюваного іменника відокремлюються прикладки, які вносять у зміст речення супровідну предикативність. Вони розміщуються після іменника, займенника і бувають образною назвою до прямої назви, наприклад: *Сплячі вої, охоронці хлібових скарбів, охололи і закаменіли* [3, с. 117]; *Там сплять вони – стражі хлібового бога* [3, с. 116]; *Всі сусіди збігалися подивитися, а він стоїть – дубило серед потрощених тифом кістяків – і тари-бари розводять* [3, с. 47], або прямою назвою до перифрази: *Вирятувано і Маріїне благословення – Матір Божу млекопитальницю* [3, с. 69].

Відокремлює автор й поширені та непоширені постпозитивні прикладки, які виступають у доповнювальній, роз'яснювально-довідковій функції – вказують на якусь ознаку описуваного предмета: соціальний стан, родинні відношення особи тощо. Наприклад: «*Цар наш, імператор всеросійський, не відрікся від свого престолу. Його скинули з нього.*» [3, с. 85]; *Демко, син Марії, трупом ліг* [3, с. 89]; *Одарка, жінка Михайлова, (батьки померли), каже ...* [3, с. 20]; *Гнат, наймолодший з братів, майстер на всі руки* [3, с. 17].

Не менш виразна уточнювальна роль прикладки й тоді, коли прикладка і означуваний нею іменник становлять собою власну особову назву: *Гнат лишився зі старшим, Михайлом, і його жінкою Одаркою* [3, с. 17].

Зафіксовано вживання прикладки при займенникові, яке відбиває риси ділового стилю, характерного для початків кривавого совітського тоталітаризму, що породжував покоління манкуртів: *Того самого дня «Пролетарська правда» містила таку заяву: «Я, Максим Корнійович Перепутька, відмовляюся від своїх батьків-кулаків, які ціле своє життя були врагами робочого класу і стояли на засадах власності і навіть тепер не зрікаються своїх ганебних засад.»* [3, с. 113].

Крім уточнювально-довідкових, у романі є й емоційно-оцінні прикладки, хоча їх значно менше. Вони виступають у ролі художнього засобу мови, допомагають виявляти позитивне чи негативне ставлення персонажів твору (через авторську призму) до описуваного, наприклад: *Йшла до сусідів, там збиралися парубки, молокосози, пробачте, сопляки* [3, с. 43]; *Малий Лаврін, жвавий, з іскристими оченятами стрибун, гасає десь, Бог його знає де, прилетить увечері додому і мамає їсти* [3, с. 80]; *Дмитро Чорноокій, злий і крикливий хлопчисько, б'ється і прозивається* [3, с. 9]; *Колгоспний сторож, Ной і мудрець – хай там живе!* [3, с. 118].

У досліджуваному творі зафіксовано й відокремлені обставини, виражені одиничними дієприслівниками, прислівниками та іменниками у непрямих відмінках. Відокремлюються обставини у таких випадках:

1. Коли дієприслівник у реченні стоїть перед дієсловом: *Виряджаючи, Домаха наказувала Марії: «Слухай, дитино, її ...»* [3, с. 31]; *І Корній виїшов надвір. Але, виходячи, взяв з собою сокиру* [3, с. 126]; *Часто, вертаючись, Гнат думав, що більше не піде до Гапки* [3, с. 44].

2. Коли вони виражені дієприслівниковими зворотами: *Цілий тиждень тяжкої праці, і, вирвавшись студи, полегшено зітхається, і уста шепочуть тріпотливу молитву* [3, с. 15]; *Робиться зовсім тихо, і, піднявши високо повні груди, Марія сильним, дзвінким голосом починає ...* [3, с. 31]; *Корній подибає просто у поле, а за ним, опустивши голову і хвоста, волікся пес* [3, с. 127]; *Вертаючись з вечірні, Марійка вже не так цуралася Гната* [3, с. 20].

Потужної експресії надають вислову декілька дієприслівникових зворотів (два-три), ужиті майстром слова в одному реченні. Наприклад: *... старий Сірко вилазить зі своєї нори, волоче за собою кострубату тіль, протикаючи м'якими лапами сніговий цільник, виходить на край коралового гаю і тут, увіткнувши пащеку у місяць, заходиться довгим і пронизливим воєм* [3, с. 89]; *Три дні не вдалося йому нічого дістати до свого невибагливого шлунка, а на третю ніч, серед морозу і метелиці, загруз одною ногою у снігову намету, так довго пручався, намагаючись визволити ногу, що знесилився, впав, і, розігрівши рештками свого тепла сніг до самої землі, більше не встав* [3, с. 88].

Посиленою виразністю виділяються і ті речення, у яких дієприслівникові звороти вживаються паралельно з іншими ускладнювальними елементами, пор.: *Оксана, розуміється, допомагала їй, прикладаючи груди до того*

місія, яке пізніше звалося устами, й дві ніжні теплі рожеві пелюсточки дружньо обнімали їх [3, с. 5].

3. Відокремлюються також обставини, виражені прийменниково-іменниковими конструкціями. Обставини цього типу можуть бути непоширеними (тільки іменник з прийменником) і поширеними (частіше) – з пояснювальними словами: *Хотіла зостатися там, коло могилки, її забрали силою і відвезли кіньми додому* [3, с. 38]. *Також на стежці, коло клуні брата вашого чоловіка, багато його слідів* [3, с. 71].

Обставини можуть стояти на початку, в середині і в кінці речення. Найбільш часто відокремлюються в аналізованому творі обставини місця, часу і способу дії: *Перед нею, на великому талірі, перев'язані стрічкою чоботи* [3, с. 31]; *Глибоко, до самої душі, десь туди, куди не заглядає ніяке людське око і куди немає доступу ніякому більшовикові* [3, с. 103]; *Нарешті, після снігу і морозу, нагадав про найвдячнішу розмову* [3, с. 21]; *Тепер же Корній поїхав до міста і, вернувшись, ніяково соромлячись свого вчинку, виложив перед Марією барвисту на спідницю матерію і нову хустку* [3, с. 58].

Поодинокими прикладами представлено у повісті відокремлені додатки. Вони несуть семантику винятку, заміни і становлять собою відмінкові форми іменників з прийменниками *замість, крім*. Наприклад: *Свахи, друзьки, світилки гармидер підняли, що нічого, крім них, не чути* [3, с. 30]; *Мужик, замість відібраного коня, ліз у шлею, поров отупілим лемешем тверділь морозу, розривав бур'яни і кропив голодну ріллю вирваним від спраглих уст хлібом* [3, с. 99].

Спостереження над уживанням відокремлених членів речення в повісті Уласа Самчука «Марія» свідчать про багатство, різноманітність стилістичних можливостей досліджуваних синтаксичних одиниць, про неабияку майстерність письменника у їх використанні: доречно вплетені в тканину оповіді, вони надають висловленню значного емоційного напруження, сприяють найточнішому відображенню настроїв і почуттів героїв, дозволяють уявити деталі у вигляді окремих штрихів і залишаються яскравим індивідуально-авторським виражальним засобом.

1. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 310 с.
2. Потебня А. А. Из записок о русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т.1. – 260 с.
3. Самчук У. Марія: Повість / У. Самчук. – К. : Школа, 2009. – 320 с.: іл. – (Україна крізь віки). – С. 3–130.
4. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 312 с.

Рецензент: к.філол.н., професор Н. М. Мединська.